

Willem Marie Speelman

De leegte van het mooiste woord is wijde

Het mooiste woord van Jezus is dat de tijd gekomen is, het rijk van God nabij; dat wij ons moeten bekeren en geloven in deze blijde boodschap. Het is tegelijkertijd vol, want het raakt en beweegt toehoorders, en leeg, want niemand begrijpt wat het betekent.

Wanneer is die tijd? Wat is het rijk van God? Waartoe moeten wij ons bekeren, en waarin moeten we nu precies geloven? De vraag van Johannes de Doper, die ongeveer hetzelfde predikte, geeft wel enige richting. Als hij laat vragen: ‘Ben jij het die komen zou?’ antwoordt Jezus: ‘Kijk dan wat er om mij heen gebeurt. Zalig ben je als je aan mij geen aanstoot neemt.’ Het gaat kennelijk om Jezus zelf, die zich aan de wereld presenteert. Ik wil proberen te duiden waarom dat ‘ik en jij, hier en nu’ zo vol en tegelijk zo leeg is.

De boodschap van het rijk van God is het perspectief van de hele heilige Schrift.¹ Vanaf het paradijs, de uittocht naar het beloofde land, Gods instelling van het koninkrijk, de verwachting van het eeuwig leven, de komst van het rijk Gods tot aan de opname in het hemelrijk. Het spreekwoord ‘zich er met een Jantje-van-Leiden vanaf maken’ - dat verwijst naar zijn poging in Münster het rijk van God te stichten – drukt uit dat menselijke pogingen om dit perspectief te verwerkelijken stukslaan op de aardse realiteit. De Bijbelse boodschap is geen project of ideaal, maar een horizon, een perspectief vanwaar het licht komt dat onze realiteit verlicht. En het is onlosmakelijk verbonden met God zelf. Mozes zegt: Als jouw gelaat niet met ons meegaat, laat ons dan niet gaan (Ex 33,12-18). Maar als hij dan vervolgens vraagt om Gods gelaat te mogen zien, krijgt hij hem niet te zien. Dat is de leegte van Gods gelaat. Niet de inhoud van de boodschap is de kern, maar de stem die hem uitsprekt. Wat de boodschap is, blijft open.

volmaakt leven

Het woord van Franciscus, te leven volgens de volmaaktheid van het heilig evangelie, zou je een laatmiddeleeuwse vertaling kunnen noemen van de woorden van Jezus. Ook hier blijft de vraag hangen, wat de inhoud van de boodschap is. Duarte Lapsanski herkent het vooral als een leven zonder eigendom.² En omdat leven zonder eigendom betrekking heeft op alle aspecten van het leven,³ is het een leven vol van leegten. Van alles wat zich aandient, kan niets worden vastgehouden; alles moet weer worden losgelaten, zodat er leegte is. Zanger Nick Cave spreekt over het leven als over een stroom van verliezen, dat het leven afgewogen wordt in betrekking tot dat voortdurende verlies. De zanger besluit met toe te geven dat er ook momenten zijn van

---

1 Giorgio Agamben, *The Kingdom and the Glory*, in *The Omnibus Homo Sacer, II*, 4. Stanford University Press, 2017, 363-641, 596.

2 Duane V. Lapsanski, *Perfectio evangelica. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung im frühfranziskanischen Schrifttum*. München: Schöningh, 1974.

3 Willem Marie Speelman, *Rijk leven zonder bezit. Franciscaanse spiritualiteit als bron voor vernieuwing*. Zoetermeer: Meinema, 2014.

‘kindness’, vriendelijkheid.⁴ Dat speelt Franciscus hoger, als hij de leegten vervuld ziet door het licht van het volmaakte.

In het begin van zijn studie verwijst Lapsanski naar Jezus: Wees jij dan volmaakt, zoals jouw hemelse Vader volmaakt is. Andermaal worden we gericht op de stem van Jezus, die spreekt van de volmaaktheid van God, wat dat ook moge betekenen. Lapsanski eindigt met een verwijzing naar Jezus’ woord: Als je volmaakt wilt zijn, ga dan heen, verkoop dan alles wat je bezit en geef het aan de armen. Je kunt in deze woorden lezen: maak alles wat je ontvangen hebt waardevol, en geef dat waardevolle aan hen die het nodig hebben. In het midden spreekt Lapsanski, verwijzend naar *Sacrum Commercium*, over het apostolisch leven als een leven in armoede, dat wil zeggen de armoede van Christus, en van het volmaakte leven in het paradijs en de hemel.⁵ Ook hier gaat het niet zozeer over de armoede als wel om Christus. Nooit wordt de armoede zelf duidelijk beschreven, noch het bezit, noch de volmaaktheid.⁶

Ook Bonaventura wijst in zijn boek *Volmaakt Leven* vooral op het zelf, het persoonlijke.⁷ Hij begint met te wijzen op het zelf van de zuster: zelfkennis is nodig om het andere op juiste waarde te schatten, want iets heeft waarde ten opzichte van het zelf.⁸ Vervolgens richt Bonaventura de aandacht steeds op het leegmaken van het zelf – in nederigheid, armoede en zwijgen – om in die leegten Christus te kunnen ontvangen. Ware nederigheid is de nederigheid van Christus, volmaakte armoede is de armoede van Christus, et cetera. Alles wat wij doen, doen wij in Christus, die wij in de armoede van het leven kunnen herkennen. Het rijk Gods is ten slotte ‘niets anders dan Uzelf’.⁹

niet iets, niet iemand

Het onverdeeld goede leven is niet 'iets'. Het is niet wat wij ervan maken, niet iets waarvoor we kunnen sparen, zoals een ideale vakantiebestemming in de reclame van *Zwitserleven*. Maar ook als het volmaakte leven God zelf is, wil dat niet zeggen dat het ‘iemand’ is: niet diegene van wie wij houden, omdat hij of zij alles heeft wat wij verlangen. Als het leven ‘iets’ is en de geliefde ‘iemand’, dan zetten we dit (deze) vóór ons neer, om het of hem of haar nauwkeurig te bestuderen, beschrijven, overdenken en, indien nodig, te perfectioneren. We kunnen een filmpje maken van het ideaal, en gaan projectmatig werken aan ons leven, aan onze geliefde, en misschien ook wel aan onszelf. ‘Iets’ of ‘iemand’ voor je neer zetten is letterlijk er een ‘probleem’ van maken. Het Griekse *problema* betekent letterlijk ‘dat wat vooruitgeworpen is’. Het is oorspronkelijk een militaire term, en verwijst naar een vooruitgeschoven verdedigingslinie. Als wij iets van ons leven willen maken, of iemand willen worden, dan moeten we ons een ideaal leven en een ideaal ik voorstellen om daar vervolgens aan te gaan

---

4 <https://www.nickcave.com> [geopend op 12 september 2022]

5 Lapsanski, *Perfectio evangelica*, 73-76.

6 De filosoof Agamben wijst erop dat de armoedestrijd van de eerste generaties franciscanen het gevolg is van het gebrek aan een duidelijke beschrijving van de armoede waarop de broeders hun gelofte uitgesproken hadden. Giorgio Agamben, *The Highest Rule and Form-of-Life*. Stanford University Press, 2013, 136.

7 Bonaventura, *Volmaakt leven. Over verlangen, volharding en vervulling*. Vertaling: Jan van den Eijnden, Hubert Bisschops, Ria van Dinther, Jan Klok, Krijn Pansters. Met inleiding, annotatie en commentaar van Jan van den Eijnden. Budel: Damon, 2001, 27-31.

8 Bonaventura, *Volmaakt leven*, 30.

9 Bonaventura, *Volmaakt leven*, 43.

werken. En dan zijn het leven en ikzelf een vooruitgeschoven ding, en daarmee een letterlijk een probleem geworden.

Franciscus schrijft in zijn *Brief aan een Minister* dat hij niet moet willen dat zijn broeders betere christenen zijn (BrMin 7). De broederschap is geen project, en de broeder is geen probleem. Franciscus benoemt alle belemmeringen zelfs 'genade' (BrMin 2). Het is genade, omdat de eventuele ergernis je er alleen maar op wijst dat het franciscaans leven niet 'iets' is en de broeder of zuster niet 'iemand'. Niet in de zin van 'zo moet het' of 'zo moet hij of zij worden', noch in de zin van 'ach, zo is het (hij/zij) nu eenmaal'. Ook in zijn beschrijving van de *Echte Vreugde* neemt Franciscus zijn verlies: mijn broederschap is niet van mij, en in het dulden van mijn broeders bestaat het heil van mijn ziel (EVr 15).

niet een probleem, maar een mysterie

Gabriel Marcel schrijft in zijn dagboek, terwijl hij nadenkt over 'het probleem van het zijn'.¹⁰ En hoe langer hij erover nadenkt, des te duidelijker wordt het hem, dat het zijn eigenlijk niet als een probleem benaderd kan worden. Het probleem zet je, zoals gezegd, voor je neer om het van een afstandje te bestuderen. Maar het zijn is een realiteit die je niet voor je neer kunt zetten, omdat je steeds in het zijn bent. Marcel spreekt over het zijn als mysterie. Het mysterie vraagt niet om bestudering, analyse en oplossing, maar het mysterie vraagt om aanwezigheid. Volgens Marcel zijn mensen sterk geneigd om zich het mysterie als een probleem voor te stellen. Denk maar aan de discussies over de godmenselijke natuur van Christus, de Drieëenheid, de werkelijke aanwezigheid van Christus in de eucharistie, en in de moderne tijd: het al dan niet bestaan van God. We zullen het mysterie achter de geproblematiseerde realiteit moeten zoeken, en moeten erkennen dat geen van de aangedragen 'oplossingen' recht doet aan het mysterie.

Het mysterie achter de problemen zoeken, wil zeggen aanwezig zijn bij het leven, bij de ander, bij ieder schepsel, en bij God. Het leven, de ander of jezelf, en God als een probleem voorstellen, zou zonde zijn. En nu denk ik ook aan de vraag naar een zelfgekozen levenseinde zoals die in de politiek gesteld wordt. Hoe goedbedoeld ook, er wringt iets fundamenteels als die vraag als een probleem gesteld wordt. Het leven zelf, als mysterie, vraagt alleen maar of jij het bij haar uit kan houden. Ik geloof dat de Kerk die vraag aan het geweten van ieder individu moet laten. En dit geldt ook voor het mysterie van het zelf en de ander: draaglijk of ondraaglijk, de enige juiste vraag is of je het bij jezelf en de ander uit kan houden. En voor wat betreft de schepping als geheel, die in onze tijd als een enorme eco-problematiek op de mens af komt, wil ik alleen maar zeggen dat de mysterie-benadering voor mij is gaan leven na het lezen van de zin uit de encycliek *Laudato Si'*, dat de wereld meer is dan een probleem dat moet worden opgelost: "het is een vreugdevol mysterie dat wij in vreugde en lofprijzing beschouwen" (LS 12).

dichterbij en directer dan denkbaar

Gabriel Marcel zegt dat het probleem een ding is, terwijl het mysterie presentie is.¹¹ Dit lijkt veel op het onderscheid dat Martin Buber maakt tussen de grondwoorden Ik-Het en Ik-Jij. Als

---

10 Gabriel Marcel, *Being and Having*. Translated by Katharine Farrer, Westminster: Dacre Press, 1949, 100-121.

11 Gabriel Marcel, *The Mystery of Being: I. Reflection & Mystery*, Henry Regnery Company, Chicago, 1950, 204.

het grondwoord Ik-Het wordt uitgesproken verschijnt de werkelijkheid als een veelheid aan dingen. En dat geldt ook voor het 'Ik' van Ik-Het: ook ik ben dan iemand met een veelheid aan eigenschappen, verhalen, gebreken, et cetera. Maar als het grondwoord Ik-Jij wordt uitgesproken, in de directe ontmoeting, dan gebeurt er iets totaal anders: alle beelden, gedachten en woorden zijn verdwenen, en er is alleen nog maar leven. Als ik iemand recht in de ogen kijk, kan ik moeilijk zinnen formuleren, omdat ik mij verlies in de aanwezigheid van jou. Ik kijk ook niet naar je haar of hoe je gekleed bent, maar zie hoe jij mij ziet. Volgens Buber duurt de werkelijkheid van de ontmoeting maar even, omdat we anders zouden verteren in de kracht van dat levenscheppende moment. Meteen daarna wordt het Ik-Het grondwoord uitgesproken, en is de werkelijkheid weer een veelheid aan dingen. Dat laatste kan ik niet zonder meer bevestigen. Ik zie heus wel, hoe mijn geliefden gekleed zijn, en ook wel hun vervelende en leuke eigenschappen, maar uiteindelijk interesseert mij alleen de blik in hun ogen. Die levende gemeenschap is direct, dichtbij en duurzaam.

Dat geldt ook voor het woord van Jezus. Als Hij het evangelie predikt, dan is dat op dát moment levende werkelijkheid. Nu zouden we kunnen zeggen, dat het gehoor van Jezus na het beëindigen van zijn preek terugkeert naar de wereld en moet erkennen dat die nog even ellendig is als vóór zijn prediking. En ongetwijfeld zijn er mensen onder zijn gehoor geweest, die dat ook zo hebben ervaren. Altijd leuk om naar die man te luisteren, maar het leven wordt er niet beter op. Toch is dat niet de enige reactie geweest, want veel mensen zijn er blijvend door veranderd. Ze keerden zich van de oude realiteit af en begonnen een nieuw leven, steeds gericht op het woord dat Hij sprak en in hun ziel bleef spreken. Een ontmoeting met het mysterie – het leven, de ander, God – kan tot een blijvende en duurzame verandering leiden: van het leven, van het zelf en ook van God.

wederzijds tot gestalte komen

De blijvende verandering als gevolg van de werkelijke ontmoeting brengt me bij de beschrijving van spiritualiteit volgens Kees Waaijman: als een godmenselijk betrekkingegebeuren, waarbinnen de goddelijke en menselijke werkelijkheid wederkerig tot gestalte komen.¹² In de ontmoeting tussen God en mens resoneren hun werkelijkheden – de hemel en de aarde – mee, en zij veranderen in wisselwerking, stemmen dus af op elkaar. Afstemming kan betekenen dat zij meer op elkaar gaan lijken, maar ook dat God meer God, en mens meer mens wordt; dat zij in een stroom van verlies of ontleding terugkeren naar hun diepste kern. En als de mens dat verlies neemt en de leegte aanvaardt, dan heeft de ontmoeting hem of haar blijvend veranderd.

Ik geloof niet meer, zoals toen ik een kind was. Dit verlies laat een leegte achter. Maar terugkeer tot de kern doet iets met die leegte, in de zin dat een ontmoeting het leven kan vervullen. Als het goed is, wordt die leegte niet gevuld met nieuwe projecties, verwachtingen, en alles wat God en de mens níet zijn. Het is juist belangrijk dat die leegte blijft, maar dan als een vervulde of positieve leegte. Karl Rahner noemt het mysterie een positieve realiteit die zich aandient.¹³ In de ontmoeting, als de mens aanwezig is bij de aanwezigheid van het mysterie, verschijnt die positieve realiteit als evidentie: 'Het is evident dat Jij met mij bent!' Het Mysterie van God

---

12 Kees Waaijman, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden*. Gent: Carmelitana, Kampen: Kok, 2001, 424.

13 Karl Rahner, 'Über den Begriff des Geheimnisses in der Katholischen Theologie' in *Schriften zur Theologie* Bd. IV, Einsiedeln: Benziger, 1960, 51-99, 57.

deelt zich mee als de Ongekend Nabije. Ik zoek naar een woord om die positieve leegte te benoemen. En ik dacht lang aan het woord ruimte, dat leegte in de ontmoeting ruimte wordt. Ruimte is mij echter te meetbaar, de afstand tussen jou en mij en de muur en de tafel, et cetera. Dan wordt het toch weer een ding: een broederschap, een religie, een samenleving. Ik denk, dat ik liever spreek van wijdte. Wijdte is leeg, maar vervult van niets dan aanwezigheid. Het mysterie – het leven, het zelf, God – is leeg op de manier van wijsheid. Het is aanwezigheid die wordt beantwoord met aanwezigheid. Niets anders.

PROF. DR. WILLEM MARIE SPEELMAN OFS,

*Leenherenstraat 80, 5021 CK Tilburg is hoogleraar franciscaanse spiritualiteit, theologie en geschiedenis aan de Tilburg University. Hij is musicoloog en theoloog. Als directeur is hij verbonden aan het Franciscaans Studiecentrum te Utrecht, behorend bij de Tilburg School of Catholic Theology van Tilburg University. Tevens is hij lid van de redactie van FL. E-mail: w.m.speelman@tilburguniversity.edu.
www.franciscaans-studiecentrum.nl
<https://forumfranciscanum.org>.*